

De staat van Polen

Een democratie zonder staatsburgers

M. Król*

Polen herwon zijn vrijheid op 4 juni 1989. Enkele maanden later merkte de bekende Amerikaanse politicoloog Juan Linz op dat er iets aan die vrijheid ontbrak. Dat 'iets' was blijdschap en trots. De Polen waren tevredengesteld, maar niet gelukkig. Waarom niet? Omdat de democratie van meet af aan gepaard ging met een gevoel van onbehagen. In deze bijdrage zal ik pogen dat aan te tonen. De democratie waarop we onze hoop hadden gevestigd kwam weliswaar uiteindelijk, maar het *ancien régime* werd niet gestraft en de democratische instituties werden van bovenaf gecreëerd. Ze werden geïnstalleerd en niet bevochten door een volksbeweging. Het beste voorbeeld daarvan is de behandeling die de vakbond Solidariteit ten deel viel na 1989, in aanmerking genomen dat de beweging niet meer zoveel morele kracht had als begin jaren tachtig. Iedereen meende dat zo'n sociale beweging slechts een functie had in speciale omstandigheden. Terugkeer naar democratie werd gezien als een terugkeer naar een 'normale' situatie en dus keerde men Solidariteit de rug toe. De vraag is echter of democratie wel van bovenaf kan worden opgelegd en als dat al gebeurt, wat zijn dan de consequenties op lange termijn?

Zo goed en toch zo slecht

Zoals ik mezelf meermalen heb voorgehouden, is er geen reden om in het openbare leven en met name in het politieke leven geïnteresseerd te zijn zolang alles zijn normale gangetje gaat. Tot de rechten en plichten van de burger behoort tevens het recht om vrij te zijn van politiek. Steeds vaker maken we gebruik van dit recht, geleid door ordinaire luiheid of door het gevoel van ontmoediging ten opzichte van de politiek zoals we haar dagelijks dankzij de massamedia voorgeschoteld krijgen. Of anders wel door een gevoel van machteloosheid en de overtuiging dat onze stem toch niets te betekenen heeft en dat we in

* De auteur is hoogleraar politieke filosofie aan de Universiteit van Warschau en hoofdredacteur van het maandblad *Res publica*.

ons eentje of zelfs verenigd in een groep van medeburgers niet in staat zullen zijn om maar iets te kunnen veranderen. Het politieke leven wordt met dezelfde soort belangstelling benaderd als voorvallen uit het huwelijks- of erotische leven van beroemde acteurs, en de veranderingen binnen de regering interesseren ons net zoveel als het feit dat Tom Cruise in een scheiding verwickeld is of dat hij een nieuwe vriendin heeft. Op een zelfde wijze verloopt het overigens in alle democratieën en ondanks het feit dat sommige waarnemers deze situatie als een (pre- of postdemocratische) crisis bestempelen, is het helemaal niet zeker dat deze situatie werkelijk slecht is.

Ga eens na: het economisch leven is niet slecht, de overheid schendt de mensenrechten niet, beperkt onze vrijheden niet, maakt geen grove fouten, bevindt zich ietwat links van het midden of iets rechts daarvan, haar programma is weinig uitgesproken. Maar in feite moet de overheid wel pragmatisch zijn. Ze móet, want haar handen zijn gebonden, omdat er een internationaal economisch systeem bestaat, omdat er elementaire normen bestaan ten aanzien van de rechten van individuen en minderheden. Ze móet omdat Polen hoort of wil horen bij verschillende meer of minder belangrijke internationale instellingen die het voldoen aan formele democratische standaarden als eis stellen. Terecht kan dus de vraag gesteld worden: Wat willen degenen die zich, zoals ik, tóch ongemakkelijk voelen in deze situatie? Hebben ze het slecht? Nee, niet bijzonder. Wordt hun kwaad gedaan? Nee. Voelen ze zich vrij? Ja. Komen ze geld tekort? Ja, maar wie niet? In het algemeen is het vrij rustig en de sporadische protesten van enkele bevolkingsgroepen (meestal boeren) komen nu eenmaal standaard in een democratie voor.

Als we nu naar de politiek en de politici zelf zouden kijken, dan zouden we tot vergelijkbare conclusies komen. Weliswaar zijn we uitgekeken op die eindeloze vertoningen van onhandigheid en tegelijk hoogmoed waarvan de politici blijf geven, maar dat zijn gevoelens afkomstig uit de esthetische sfeer of uit de traditionele moraliteit die in de huidige politiek geen toepassing kennen en misschien in de politiek als zodanig nooit van toepassing is geweest. Het is goed om iedereen die anders denkt naar *De vorst* van Machiavelli te verwijzen, het boek dat indertijd met zo'n verontwaardiging in heel Europa werd onthaald. Die verontwaardiging scheen veroorzaakt te worden door het immorele karakter van het werk, maar de werkelijke oorzaak van die verontwaardiging was gelegen in het feit dat Machiavelli als geen ander de werkelijke stand van zaken durfde te beschrijven. Met andere woorden,

De vorst is niet een traktaat uitsluitend over de vraag hoe macht doeltreffend uit te oefenen, maar ook een licht overdreven omschrijving van hoe de macht beoefend wordt. Binnen een democratie kan men vanzelfsprekend (of misschien helaas) niet dezelfde praktijken toepassen die Machiavelli beschrijft, maar in wezen worden er vergelijkbare praktijken toegepast, zij het dat de overheden niet zo vrijblijvend met het leven en vermogen van de burgers om mogen gaan.

Zou het feit dat de politici grote nullen zijn, dat de politieke corruptie bijna algemeen is geworden, dat de politieke partijen uitsluitend aan eigenbelang denken en niet aan het publieke belang, dat de gedragingen van de politici met name veroorzaakt worden door hun hoop op komende verkiezingen, dat de politici zich steeds vaker op specialisten verlaten, zou dit alles betekenen dat democratie in het beste geval leidt tot compromissen tussen belangengroepen? Zouden we hierover verantwoordigd moeten zijn en bovenal: stoort het ons echt in ons privé-leven? Dat denk ik niet. En toch voelen we ons niet optimaal in de rol van burgers in een eenheidsstaat.

Elitaire- en massademocratie

Democratische kritiek op democratie – want alleen zulke kritiek interesseert me hier – is ontstaan tegelijk met het ontstaan van een democratische gedachte. Het is wel de moeite waard om in grove streken en sterk vereenvoudigd twee soorten van deze kritiek te onderscheiden. De eerste soort bestaat uit het continue overwegen van mogelijke correcties in het democratisch systeem. Democratie heeft immers nergens een ideale staat bereikt en het denken over verbeteringen vindt in alle democratische landen plaats. De tweede soort kritiek op democratie houdt in het speuren naar serieuze gevaren voor diezelfde democratie. Daarbij wordt niet alleen gewezen op onvolmaakte elementen daarvan, maar wordt ook gelet op externe factoren of maatschappelijke veranderingen die de democratie in gevaar kunnen brengen en wel zodanig dat ze tot een radicale ondergraving van het democratische ideaal zullen leiden.

De eerste soort kritiek is bijvoorbeeld door Alexis de Tocqueville of John Stuart Mill geoefend. Zij dachten na over hoe een democratie met het probleem van een tirannie van de meerderheid om zou kunnen gaan. Tocqueville maakte zich in zijn beroemde boek *Democracy in America* (1835) zorgen dat de door de meerderheid genomen politieke

beslissingen niet in het belang van de staat of de natie genomen zouden zijn, omdat de meerderheid wispelturig en vaak onvoorspelbaar is. Mill is zelfs verder gegaan en heeft in zijn *Utilitarianism* (1859) gesteld dat de meerderheid minder geïnteresseerd is in vrijheid dan in veiligheid en daarom de minderheid van degenen voor wie de vrijheid de belangrijkste waarde is, zou kunnen onderdrukken. Dat probleem is nog altijd actueel en de democratie zoekt nog steeds nieuwe methoden om zich tegen de tirannie van de meerderheid – ofwel parlementaire ofwel maatschappelijke meerderheid – te beveiligen. De rechten van een individu, rechten van minderheden, rechten van religieuze groepen, vrouwenrechten, kinderrechten – dat zijn allemaal resultaten van die speurtochten.

De tweede soort kritiek kwam aan het eind van de 19e en aan het begin van de 20e eeuw op, toen het aantal kiesgerechtigde burgers drastisch toenam. Met die toename heeft zich een onafwendbare kwalitatieve verandering voorgedaan en juist de consequenties van die verandering zijn het onderwerp geworden van de belangstelling en de kritiek van zulke denkers die bang waren voor de massa's. Voor hen en voor vele anderen die niet hun kop in het zand staken – en die niet naïef overtuigd waren van 'hoe meer deelnemers aan het democratisch proces hoe beter' – was dat een omstandigheid die voor een democratie tenminste een uitdaging betekende. Misschien was het zelfs de omstandigheid die veroorzaakte dat het democratische ideaal geen kansen had en dat een simpele formule waarin het wondermiddel tegen tekortkomingen van de democratie 'meer democratie' is, niet alleen onjuist, maar zelfs noodlottig bleek te zijn. De meerderheid van gelijkdenkenden heeft aangenomen dat in de tijd van algemeen kiesrecht de enige redding voor de democratie een op verschillende manieren geconstrueerd systeem van uitverkiezen van elites is, elites die ondanks, of zelfs tegen, een democratische meute regeren.

Dat het algemeen kiesrecht functioneert is het uitgangspunt. Maar hoe kunnen we de negatieve consequenties van dat feit verkleinen en vooral, wat houden deze negatieve consequenties in? De klachtenlijst is uiteraard bekend, maar voor de goede orde zullen we de belangrijkste klachten noemen: het gemak om de mening van de democratische massa's te manipuleren (met name in het televisietijdperk), het afstapen van het inhoudelijke karakter van het debat tijdens de verkiezingscampagne in de richting van een soort schoonheidswedstrijd, een belangrijke verzwakking van een democratische controle over de

wetgevende en uitvoerende macht, degeneratie van politieke partijen die met zich meebrengt dat ze eerder rovers en plundersaars dan vertegenwoordigers van concrete ideeën en programma's worden, en ten slotte een onafwendbare ondergraving van de fundamentele principes voor de democratie van deelname en vertegenwoordiging in een massale politieke maatschappij.

Wat voor methoden zijn er om deze nadelen te verkleinen of te omzeilen? Ongeacht de concrete details van de voorgestelde oplossingen, zijn er in principe twee voorstellen en beide hebben ze een specifiek elitaristisch karakter, hoewel denkers en politici het woord niet graag gebruiken, omdat het – en niet alleen in de Poolse taal – pejoratieve associaties heeft.

De eerste methode is gericht op het creëren van een systeem van uitverkiezing van politieke paradepaardjes (zoals het in Frankrijk gebruikelijk is, waar de meeste politici de allerhoogste hogere school halen, École Normale d'Administration), die later ondanks alle mankementen van de massademocratie in ieder geval competente beroeps politici of zelfs politieke managers zullen zijn. Het risico op het ten tonele verschijnen van niet-competente of onvoorspelbare populistische politici blijft zo beperkt.

De tweede methode lijkt niet elitaristisch, maar is dat in wezen wel. Het is nu een modieus, maar weinig realistisch project om naar de republikeinse democratie terug te keren. Het zou zo'n democratie moeten zijn waarin burgers die inderdaad aan het publieke en politieke leven deel willen nemen, daarvoor mogelijkheden zouden hebben, dankzij een systeem van vertegenwoordiging. De meerderheid zou beslissingen simpelweg in handen van eerstgenoemde groep leggen. Er ontstaat een verdeling: de ene groep mensen bemoeit zich niet met de andere en het democratische systeem fungeert ondanks alle mankementen nog niet eens zo slecht.

Zo'n elitaristische correctie in de massale democratie is in werkelijkheid alleen maar door te voeren binnen oude democratieën en alleen in beperkte omvang. Anders is het in landen zoals Polen, waar het verspreiden van de democratie onder de massa's niet vergezeld wordt door een proces waarbij burgers en de politieke klasse het gevoel van politiek-subjectzijn ontwikkelen.

Democratie zonder staatsburgervorming

Laat ik in het kort het verhaal vertellen van de democratie in Polen vanaf 1980 tot heden. De periode van de eerste en enige 'Solidariteit', de jaren 1980-1981, had vele kenmerken. Vanuit huidig perspectief is het perfect zichtbaar dat dit tijdperk ook de periode was van de staatsburgervorming van de Polen. Enorme aantallen mensen die voorheen slecht werden behandeld, die het gevoel van rechtssubject als staatsburger onder het bewind van de communistische partij niet mochten ervaren, werden opeens staatsburger en dan meteen in de beste betekenis van dit woord: ze waren niet met eigen particuliere zaken bezig maar met het lot van allen en steeds waren ze de visie op een goede samenleving aan het afwegen.

Al die factoren die toen zo sterk aanwezig leken te zijn in het algemeen bewustzijn, waren na 1989 bijna in één klap verdwenen. Het is niet de moeite waard om nogmaals de vraag te stellen, wie er de schuld voor draagt. Een enkelvoudig antwoord op die vraag bestaat niet. Lech Walesa heeft er bewust aan bijgedragen, Leszek Balcerowicz – de man die de Poolse economie van de socialistische in de vrijemarkteconomie heeft getransformeerd – deed dat minder bewust. Het resultaat was in ieder geval dat het gevoel verdween er als staatsburger bij te horen. Maar zonder hun bemoeienissen zou waarschijnlijk een vergelijkbare ontwikkeling hebben plaatsgehad. Vergelijkbaar betekent dat een maatschappij die snel formele of procedurele elementen en instellingen van een democratie accepteert, ze heeft aangenomen op een formele of procedurele wijze. Democratie is nooit als onze eigen staatsinrichting erkend, maar alleen maar als een noodzakelijk element van de modernisering en de economische ontwikkeling die dankzij de vrije markt en privatisering gaande was. Het in wezen anti-democratische individualisme en neoliberalisme hebben in Polen een triomf geboekt, ondanks het feit dat ze steeds door de luidruchtige doch machteloze rechtervleugel en de katholieke kerk bekritiseerd worden. Frappant vergelijkbare argumenten worden door de populistische partij Samoobrona [Zelfverdediging] gebruikt die door ongeveer 15% van het electoraat gesteund wordt. Haar leider Andrzej Lepper betoogt – zoals dat vaak door de leiders van populistische partijen gedaan wordt – dat alles heel eenvoudig is en dat de groeiende werkloosheid en het gebrek aan economische groei in feite te danken zijn aan het feit dat degenen die regeren dieven zijn. Populisten zijn niet gevaarlijk in die zin dat ze de macht over zouden nemen, maar

hun succes laat zien hoe de regerende klassen niet in staat zijn aan de samenleving duidelijk te maken wat de bronnen zijn van de huidige crisis en hoe zij niet in staat zijn er tegen te vechten.

De massademocratie werd dus zonder samenwerking van de burgers geïntroduceerd, van bovenaf (waarschijnlijk moest het zo zijn). Maar daardoor is het nooit onderwerp geworden van de publieke belangstelling en al helemaal niet van een publiek debat. Vele politici (Tadeusz Mazowiecki, de eerste minister-president van het onafhankelijke Polen) rekenden erop dat in Polen een proces zou plaatsvinden waarbij individuen economische rechtssubjecten zouden worden en tegelijkertijd, mede als gevolg daarvan, zouden uitgroeien tot bewuste en gemotiveerde burgers van de democratie. Zo is het echter niet gegaan. Integendeel, burgers lijken zich juist te hebben afgewend van het publieke domein.

Maar waarvoor zouden de Polen een andere democratie nodig hebben dan alleen maar de formele democratie? We kunnen tot vervelens toe mooie woorden herhalen over een gezamenlijk goed, over politieke gemeenschap of ook over patriottisme, maar dat zijn zaken zoals alle andere zaken, waar mensen niet belangeloos naar verlangen maar pas dan als ze die zaken heel hard nodig hebben. Polen is dus zo ingericht dat die zaken onnodig leken te zijn, in elk geval vanuit het perspectief van een van het eigenbelang bewust individu. Mocht iemand goede bedoelingen of illusies hebben, dan heeft die persoon reeds een paar keer zulke klappen gekregen dat hij er meteen geen zin meer in had. De eerste klap heeft Lech Walesa uitgedeeld met zijn ideeën van 'een oorlog aan de top' en 'een kortere weg', de tweede klap was het ontstaan van de coalitie tussen de liberale Unia Wolności (Vrijheidsunie) en de nationalistische ZChN, de derde was de overwinning van de post-communistische SLD in 1993, de vierde en direct al knock-out betekende de onnozelheid van de vorige coalitie, die alle pogingen om tot de burgerlijke traditie van Solidariteit terug te keren volledig gecompromitteerd heeft. De vijfde fout werd door de nu regerende post-communistische sociaal-democratie begaan, die heeft bewezen niet bij machte te zijn de politieke en economische situatie te veranderen en zelf nu in een staat verkeert van interne langdurige ruzies en crises. Dat betekent niet dat de Polen geen betere democratie wensen, maar dat ze al te weten zijn gekomen dat op het politieke vlak deze democratie onmogelijk te verwezenlijken is. En ze redden zich uitstekend zonder haar. Paradoxaal hebben al die fouten de Poolse publieke opinie zeer positief beïnvloed ten opzichte van ons lidmaatschap van

de Europese Unie. We kunnen er bijna zeker van zijn dat de Polen 'ja' gaan zeggen tijdens het referendum in juni, niet alleen om economische redenen maar ook in de hoop op enige politieke stabiliteit. Toch is het niet gelukt om het verschijnsel van popularisering van de democratie te voorkomen. We hebben dus alle negatieve resultaten van dit proces zonder positieve gevolgen. We hebben verkiezingen en zwakke retoriek van politici, we hebben strijd tussen partijen waarbij onenigheden bijna volledig hun inhoudelijk karakter hebben verloren, we hebben een politieke corruptie ontwikkeld en we constateren onverschilligheid onder de burgers ten aanzien van wat zich op het politieke vlak afspeelt. Ten slotte is er sprake van een vergevorderde degradatie van de politiek tot het niveau van persoonlijke ruzies en volkomen ondoorzichtigheid van het politieke toneel. Een gezonde reflex doet ons toegeven dat we er niets van snappen ofwel dat bijna alle politici even schofterig zijn. Elitaristische correcties hebben in Polen geen schijn van kans en elke verandering van de status quo lijkt weinig waarschijnlijk, omdat het aan maatschappelijke en ook aan politieke krachten ontbreekt die zo'n verandering zouden wensen. Het is dus helemaal niet vreemd dat ik mij, als een van die burgers die het burgergevoel niet hebben, binnen de democratie op zijn zachtst gezegd matig voel en me afvraag: waar is die hele bende voor nodig?

Democratie zonder democratie

Wat te doen in deze benarde toestand? We weten dat een sterke, op een heldere, politieke (en patriottische) gemeenschap gebaseerde staat nuttig zou zijn, ook in onze tijd van algemene internationalisering en globalisering, en misschien wel vooral in deze tijd, maar we weten ook dat dat goed voorlopig niet bereikbaar is. We weten ten slotte dat we van de formele functies van de democratie als een staatsinrichting niet kunnen afzien, mede omdat er geen ander idee bestaat en ook omdat de internationale gemeenschap, wier mening voor ons van belang dient te zijn, het bestaan van een formele democratie eist en daarmee zulke eigenschappen als verdeling van gezag, civiele controle over het leger, frequente en eerlijke verkiezingen alsmede de garantie voor rechten en plichten van het individu. We weten tevens dat de staat van de democratie in Polen alleen in bepaalde mate afwijkt van de staat van de democratie binnen de 'oude' democratieën, waarin het eveneens niet echt goed gaat.

Alle negatieve elementen van een democratie zijn ook daar aanwezig, zij het in geringere mate. Er zijn toch twee elementaire verschillen tussen de democratie in Polen (en waarschijnlijk in andere postcommunistische landen) en de westerse democratieën. Het eerste verschil is gelegen in het feit dat het proces van burgervorming zich daar heeft afgespeeld voordat er zich verschijnselen voordeden die op een crisis van de democratie wezen. En ten tweede: de reële kansen op en in ieder geval serieuze pogingen tot belangrijke correcties in bovenomschreven elitaristische richting. Toch bestaat het risico van een populisme – dus van een vorm van politiek en staatsbestel die het meest reële gevaar voor de democratie met zich meebrengt – dus ook in de ‘oude’ democratieën, waarvan we de laatste tijd steeds meer voorbeelden zien. Maar het verschil is dat er in Polen geen zichtbare pogingen zijn gedaan om eruit te komen en er evenmin kansen aanwezig zijn om zulke pogingen tenminste ten dele succesvol te laten zijn. Hoe zouden we dan tegenover deze status-quo moeten staan? Moeten we onze zwaarden trekken in een hopeloos gevecht, of eerder het leven voor onszelf en anderen vereenvoudigen door de formele democratie tot maximale formalisering te brengen? Ik ben van mening dat, zolang er zich geen duidelijke generatiewisseling zal voordoen en er geen objectieve omstandigheden zullen bestaan die gunstig zullen zijn voor de ontwikkeling van een echte democratie in Polen, de vergaande formalisering de meest verstandige uitkomst biedt. Als er zich iets slechts in het maatschappelijke, en vooral in het politieke leven afspeelt, dan is het in verband met het ontbreken van andere medicamenten het beste om de functies en de bewegingsvrijheid van die bewuste instelling of een groep instellingen te minimaliseren. De democratie waarmee we in ons land te maken hebben, zou even goed opereren, wanneer de invloeden en omvang van besluitneming van de zogenaamde heersende klasse radicaal beperkt zouden worden. De omvang van beide kamers van het parlement zou dus verkleind kunnen worden tot maar honderd, respectievelijk dertig. Er zou een regering van vakmensen geïnstalleerd kunnen worden, mensen die om minister te worden eerst hun specialistische kennis op een bepaald gebied moeten aantonen alsmede hun ervaring op het gebied van bestuur of het leiden van een grote organisatie, hetgeen een vereiste voor iedere post zou moeten zijn, inclusief die van minister-president. Het aantal partijen zou op grondwettelijke basis tot twee gereduceerd kunnen worden, de een iets meer links en de andere iets meer rechts van het midden. Er zou besloten kunnen worden dat

iedere partij, laten we zeggen, twee regeerperiodes aan de macht blijft en dat er daarna onvermijdelijk een wissel komt.

Ik zou niet zo ver willen gaan als zou moeten en een voorstel doen om in plaats van verkiezingen onder een representatieve bevolkingsgroep een loting voor parlementsleden te houden, wat toch een logische consequentie van al die veranderingen zou zijn en zeker niet tot een verslechtering van de kwaliteit van het wetgevende orgaan zou leiden. De democratie zou dan weliswaar veel positieve eigenschappen kwijtraken, maar als we ze nu niet eens waarnemen, dan is het weghalen van duidelijk zichtbare negatieve eigenschappen veel belangrijker. De politiek zou dan strikt en uitsluitend een beroep worden, en geen roeping, maar aangezien zo'n tendens zich al begint af te tekenen, zal de institutionalisering ervan een logisch vervolg zijn. Het populisme vormt, evenals de verzoeken van het verlichte absolutisme, een bedreiging, die dan geëlimineerd zou worden en de grote verwachtingen die binnen een democratie met de politieke sferen verbonden worden, zouden op het niveau van de samenleving van burgers verwezenlijkt zijn. Deze situatie zou moeten bestaan zolang nieuwe generaties geen poging zouden ondernemen om duidelijke hervorming van de democratie te bewerkstelligen, terwijl ons ongemakkelijke gevoel of zelfs ergernis over de praktijken van de huidige democratie duidelijk verminderd zou worden.

Ten slotte

Natuurlijk zal dit niet gebeuren. Ik beseft dat onze burgerstem, de stem dus van de enorme meerderheid van de samenleving, de stem van een roepende in een woestijn is. De uitslagen van de verkiezingen voor de lokale besturen zijn er het beste bewijs van. Daarbij boekten onafhankelijke raadsleden, die niet tot een politieke partij behoorden, een overduidelijke overwinning. Maar vervolgens verloren ze de strijd met de georganiseerde partijen, hetgeen tot de volkomen politisering van de lokale besturen heeft geleid. Het politiek-rechtssubjectzijn is ons ontnomen en in wezen zijn we geen staatsburgers meer, of beter gezegd, we zijn het in onafhankelijk Polen nooit geweest. Ten slotte weet ik ook dat het voor velen onder ons niets uitmaakt zolang het met de economie niet slecht gaat. Ik betreur dit en word door angst bevangen als ik aan de toekomst denk, want het kan alleen maar slechter worden.

Wat er dus werkelijk is gebeurd, is betreurenswaardig maar niet verbaazingwekkend. Het democratisch systeem, wettelijk zo perfect geregeld, heeft nauwelijks wortel geschoten. Wij leven in een vrij land, we genieten alle vrijheden gegarandeerd door de mensenrechten, met één belangrijke uitzondering: we proeven niet het genot van deelname aan het politieke leven. En dit genot – aldus ondermeer Aristoteles en Hannah Arendt – is een van de mooiste ervaringen die een mens kan hebben. We zien daarvan af, niet omdat het verboden is, maar omdat de publieke sector zo verrot en gecorrumpeerd is, dat alleen een dief naar zijn aard bij de heersende klasse zou willen horen. De regering kan slechts rekenen op steun van 18% van de bevolking, maar de oppositie is te zwak, te lui of te populistisch om enige solide aanhang te verwerven. En zelfs als de oppositie aan de macht komt zal er niets veranderen. Dit, althans, is de mening van de overweldigende meerderheid der Polen. Om die reden steunen zij het Poolse lidmaatschap van de Europese Unie, in de hoop dat enige politieke orde en democratische mentaliteit uit het buitenland zal komen.